

SODALITATES QUONDAM ET NUNC
TUDÓS TÁRSASÁGOK EGYKOR ÉS MA

SZERKESZTETTE

BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – MOLNÁR DÁVID

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 6.

Sodalitates quondam et nunc
Tudós társaságok egykor és ma

Szerkesztette

BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – MOLNÁR DÁVID

Lazi Könyvkiadó

ELTE | HTK
IRODALMTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

2025

A konferencia létrejöttét támogatta:
SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

A kötet megjelenését támogatta:
MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága

SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

Olvasószerkesztő: MOLNÁR ANNAMÁRIA
A névmutatót készítette: SZILÁGYI N. ZSUZSA

© Szerzők, 2025
© Lazi Könyvkiadó, 2025

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió-
és televízióadás, valamint a fordítás jogát egyes fejezeteket illetően is.

A borítón: Andrea di Piero Ferrucci: Bartolomeo da Saliceto síremléke, 1412.
Bologna, Museo Civico Medievale

ISBN 978-963-267-693-7
ISSN 2416-125X

Kiadja a Lazi Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó: a kiadó igazgatója
Nyomdai előkészítés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomdai kivitelezés: A-Színvonal 2000 Nyomdaipari Kft.
6722 Szeged, Honvéd tér 5/B
Felelős vezető: Arday Zsolt

Tartalom

Előszó	11
--------------	----

BAROKK IRODALOM ÉS LELKISÉG KUTATÓCSOPORT

BAJÁKI RITA

„Régenten deák nyelven” A 17. század második felében latinból fordított magyar nyelvű imakönyveinkről	15
---	----

SZÁDOCZKI VERA

Náray György élete és munkái levéltári források tükrében	29
--	----

BÁTHORY ORSOLYA

Görög szerzők Pázmány Péter műveiben	49
--	----

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

„et Concionator, et Poeta” Gyalogi János (1686–1761)	61
--	----

BÉL MÁTYÁS NEOLATIN MŰHELY

TÓTH GERGELY

A 18. századi latin nyelvű tudományos irodalom kutatásának helyzete napjainkban (Részleges áttekintés, problémafelvetésekkel, témaötletekkel) ...	73
---	----

BENEI BERNADETT

<i>Chronologia nova Hungariae nascitur</i> : Timon Sámuel <i>Epitóméj</i> ának előzményei és főbb tulajdonságai	87
---	----

JARMALOV REZSŐ

- I. Anjou Károly uralomra jutásának története – nem(csak) elbeszélő
források alapján. Esettanulmány Otrókoci Főrís Ferenc *Historia*
Ecclesiastica Hungarorum című művéről 99

KIS IVÁN

- Kaprinai István *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad*
regis Hungariae című műve. A szerző forráshasználata és történetírói
módszerei 109

SÁNTA SÁRA

- „Legi singulas paginas, risique.” Egy ókortudományi vita
Magyarországon a 18. század második felében 117

TÓTH ANNA JUDIT

- Kéri Borgia Ferenc: *A kelet császárai – Prolegomena* 131

SPECULUM KUTATÓCSOPORT

MOLNÁR DÁVID

- Cave coitum!* Thurzó Zsigmond, váradi püspöknek címzett egészségügyi
intelmek Antonio Gaziótól 149

ORBÁN ÁRON

- A respublica litteraria* és a „természet csodái”. Magyarországról küldött
szervetlen *naturalia* Ellebodus, Purkircher és Clusius levelezésében 161

LIGETI ZSUZSANNA

- A sárospataki Csécsi-kéziratok néhány tisztázásra váró kérdése 173

KULCSÁR PÉTER HISTORIOGRÁFIAI KUTATÓCSOPORT

KASZA PÉTER

- Két udvar közt félúton. Verancsics Antal 1551. évi eseményeket
elbeszélő töredékéről 183

NAGY GÁBOR	
A 16–18. századi könyvolvasók Zermegh Jánosa	197
SZEBELÉDI ZSOLT	
Ritka és egyedi szavak Szerémi György emlékiratában	209
GYULAI ÉVA	
Verancsictól Mommsenig – A berlini Verancsics-kódex és tanulságai	217
BAKOS DZSENIFER EMÍLIA	
„Aucesamum” Azonosítatlan forrás a pápai vár történetéről a hosszú háború korában	249
~	
MOLNÁR PÉTER	
„[...] uxorem quartam ducet et ex ea heredem habebit.” Ellenzéki morgolódás Mátyás Magyarországn, 1480 táján	261
TUBAY TIZIANO	
Pietro Ranzano <i>Annales omnium temporum</i> című művének kézirata és szerkezete: megközelítések és problémák	269
 HATÁRTERÜLETEK	
MÁTÉ ÁGNES	
Eurialus, a ló, és a <i>Historia de duobus amantibus</i> spanyol és lengyel illusztrációi a 16. századból	285
MAJOROSSY IMRE	
„[...] difficilis res est” Latin nyelvű ajánlások Telegdi Miklós postilláinak első kötetéhez	299
SZABÓ ÁDÁM	
Romlás vagy fejlődés? A jezsuita Antonio Possevino és az antitrinitárius történelemszemlélet	311

SZÖVEGPRODUKCIÓ ÉS SZÖVEGÉRTTELMEZÉS

ARMANDO NUZZO – SZOVÁK KORNÉL – VISEGRÁDI RENÁTA

- Adalék Coluccio Salutati magyar vonatkozású állami leveleinek
készülő kritikai kiadásához 323

SIMON LAJOS ZOLTÁN

- Egy velencei patrícius utazása a világ végére (Janus Pannonius:
Panegyricus ad Jacobum Antonium Marcellum 314–446) 331

FRAZER-IMREGH MONIKA

- Sodalitas epistolarum* – Görög-latin versidézetek Angelo Poliziano
Levelei I–II. könyvében 341

JANZSÓ MIKLÓS

- „Tū vero audi sapientissimos viros [...]” Ludovico Odasi
gyászbeszédeinek forrásai 353

JUHÁSZ DANIELLA

- Familiaris explanatio*. Jodocus Badius Ascensius *Aeneis*-kommentárja 365

MÓRÉ TÜNDE

- A főúr mint hős a 17. század elején. Temetési orációk
Nádasdy Ferenc és Thurzó György felett 377

POSTA ANNA

- Georg Hochschild apokaliptikus centója 389

A 18. SZÁZADI NEOLATIN KÖLTŐK TÁRA

BALOGH PIROSKA

- A neolatin irodalom értelmezése és kutatása a magyarországi
irodalomtörténeti összefoglaló kézikönyvekben 1711-től napjainkig 403

BÍRÓ CSILLA

- Szűz Mária-tisztelet Halápy Konstantin piarista szerzetes költeményeiben ... 423

RÉDEY-KERESZTÉNY JÁNOS

- Hol van Árkádia, a költészetnek hazája? Gondolatok a 18. századi
magyarországi latin Árkádia *communitas*-eszméjéről 437

TÓTH SÁNDOR ATTILA

- Epigramma és történetírás Babai Ferenc jezsuita szerzetes
életművében (Babai verses életrajzai: királyok, nádorok,
esztergomi érsekek) 451

TÓTH SÁNDOR MÁTÉ

- Virtus et pax*. Az első koalíciós háború lezárása
Joachim Hödl 1798-as elégiáiban 467

KEISZ ÁGOSTON

- A pindarosi metrika útvesztőiben. Hogyan értelmezte
Ungvárnémeti Tóth László Pindarosz metrumát? 479

BÉKÉS ENIKŐ

- A magyarországi neolatin irodalom kézikönyve: egy tervezet
bemutatása 493

- Névmutató 501

A főúr mint hérosz a 17. század elején

Temetési orációk Nádasdy Ferenc és Thurzó György felett¹

Bevezetés

A 16–17. század protestáns támogatói között kiemelkedő szerepet játszott a Nádasdy, illetve Thurzó család, ezirányú tevékenységüket ajánlások, családtagoknak címzett beszédek, valamint az életüket megörökítő szövegek, temetésekhez, esküvőkhöz kapcsolódó kiadványok igazolják.² Logikus döntés volt a két család részéről, hogy a temetések társadalmi szerepének növekedésekor éltek az újonnan elterjedő reprezentációs eszközökkel.³ Jelen tanulmány két olyan temetési kiadványcsoporthoz vizsgál, amely számos szállal kötődik a már fennálló, tudatosan formált családi reprezentációs keretekhez.

1604-ben hunyt el a „fekete bég” epitheton ornanssal megnevezett Nádasdy (II.) Ferenc. Temetésén a magyar nyelvű prédikációkat Magyar István tartotta, a nyolc szöveg közül kettő jelent meg nyomtatásban. A magyar nyelvű kiadványok mellett három latin gyászverskötet és egy szintén latin nyelvű temetési oráció őrzi a főúr emlékeztétét.⁴ Hasonlóan sokágú kiadványbokr kísérté Thurzó György elhunytát.

¹ A tanulmány az MTA–BTK Lendület Humanista Kánonok és Identitások című pályázat keretében készült.

² A reformáció előtti humanista hálózatok és a Thurzó család patronálási gyakorlatának kapcsolatáról lásd CSEPREGI Zoltán, *A reformáció nyelve: Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*, Humanizmus és reformáció 34 (Budapest: Balassi Kiadó, 2013), 65–74.

³ HANÁK Béla és SZABÓ András Péter, szerk., *Keresztvíztől sírkeresztig: Családi eseményekre szóló megbírólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700)*, Magyar Történelmi Emlékek: Okmánytárak (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021), 86.

⁴ Georg HARTLIEB, *Carmen heroicum spectabili et magnifico domino domino Francisco de Nadasd, perpetuo terrae Fogaras et comitatum Castriferrei et Soproniensis comiti, sacrae caes. regiaeque maiestatis consiliario, agasonum regalium per Hungariam magistro, nec non cis Danubiarum partium supremo capitaneo, qui pie et placide in Christo 4. Ianu. anno supra millesimum sexcentisimum quarto Sarvarini expiravit* (Kerezturini: Manlius, 1604); MAGYARI István, *Az tekintetes, nemzetes, nevezetes vitéz urnac, az nagyságos Nadasdi*

A temetésen latin, magyar és szlovák nyelvű szövegek is elhangoztak, ezek közül a szlovák és latin nyelvűek kerültek nyomtatásba.⁵ Az 1616-os temetési szertartást követően két évvel Wittenbergben is kiadtak egy emlékbeszédet.⁶

A szövegek egymáshoz való viszonya, kiadásuk, külső jellemzőik alapján adekvát kérdés, hogy mennyire tekinthetjük meghatározónak a latin nyelvű reprezentációt a két főúr esetében.

Az eddigi kutatás elsősorban a temetési szertartás felől értelmezte a nyomtatványokat. Nádasdy Ferenc esetében a magyar nyelvű halotti prédikáció kapott na-

*Ferentz nec, Fogaras földenc örökös, Vasvár es Sopron varmegyek nec fő ispányanc, az felseges II. Rudolphus romai czaszarnac [...] kit az Ur Isten [...] magaboz vöt 4. Ian. An(n)o 1604 Sarvarat, teste felet es temetese-
kor löt ket praedikatioia Magyar Istvannac (Kereszturat: Manlius, 1604); NAGY Benedek, Naeniae,
quae in obitum spectabilis ac magnidomini domini comitis Francisci de Nadasd perpetuo terrae Forgaras[!] nec
non committatum Castriferri et Soproniensis comitis, agazonum regalum in Hungaria magistri sac. caes. re-
giaeque maiest. consil. et partium cis Danubianarum generalis capitanei, qui hoc anno currente 1604 Ianuarii
4 die, inter 3. et 4. horas pomer. placide in Christo obdormivit, gratitudinis et memoriae ergo lachrymis rigavit
Benedictus Nagy rector Nicopolitanus (Kerezturini: Manlius, 1604); Virtuti et memoriae spectabilis ac
magnifici domini d. Francisci de Nadasd, comitis perpetui terrae Fogaras ac comitatum Castriferrei et Sopro-
niensis etc., sac. caes. regiaeque maiest. consiliar., agazonum regalum magistri et partium Transdanubinaru(m)
in Hungaria supremi capitanei etc., veritatis evangelicae fortissimi defensoris [...] (Kerezturini: Manlius,
1604); Joannes RULAND, Oratio luctuosa in immaturum obitum [...] Francisci de Nadasd, perpetui terrae
Fogaras et comitatum Castriferrei et Sopronie(n)sis comitis, sacrae caesareae regiaeque maiestatis consilarii,
agazonum regalum per Hungariam magistri nec non cis Danubinarum partium supremi capitanei etc. (Ke-
rezturini: Manlius, 1604).*

⁵ Isaac ABRAHAMIDES, *Oratio Exequialis, Illustrissimo p.m. Comiti ac Domino, D. Georgio Thurzoni, de Bethlemlfalva, Comiti de Arva, eiusdemque Comitatus Arvensis perpetuo Comiti, Regni Hungariae Palatino, iudici Cumanorum, Sac. Caes. Regiaeque Maiestatis intimo Consiliario, et per Hungariam Locum tenenti, etc.* (Leutschoviae: Daniel Schultz, 1617); Elias LANI, *Kázánj Pohřebnj. Při Pohřbu Oswejcenebo a Weliko mocného Pána, Pana Girijho Thurzy z Bethlemlfalvy, Hrabete z Oravy, a tébož Oravského. Wíděka neynysffybo Ysspána, Královstvj Vberského Palatýnusa, Saudce Kumánskebo, a G. M. Cysárské Raddy a Námětska: Kteryž Léta Páně 1617. Wěku swého 49. Auřadu pak Palatýnusowského 7. w ten večer před Wánocy, po hodině 9. pobožně a swatě vsnul* (Pragae: Wystisscěná w Starém Městě Prazkém, v Matěge Pardubského, 1617); Alexander SOCOVINUS, *Concio habita in funere illustrissimi comitis ac domini domini Georgii Thurzi de Bethlemlfallia, etc. Regni Hungariae palatini anno 1616. die 19. Februarii a reverendo et claris. viro domino Alexandro Soczovino, ecclesiae Vibelien. praeposito* (Pragae: Mathias Pardubicenus, 1617). A szakirodalom többször említést tesz egy prágai nyomtatott kiadványról, amely feltehetően szlovák nyelvű, de érdemben nem vizsgálták, és a szerző neve is többféle változatban szerepel. Lásd GALAVICS Géza, „Egy evangélikus főúr, Thurzó György árvai várkapolnájá mint szakrális és reprezentációs tér”, in *Ige-Idők: A reformáció 500 éve: Magyar Nemzeti Múzeum 2017. április 26–november 5., 1*, szerk. KISS Erika, ZÁSZKALICZKY Márton és ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, 297–331 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019), 330, 24. jegyzet; BÓDAI Dalma, „Reprezentáció és anyagi kultúra Thurzó György nádor biccsei központú udvarában” (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2023), 182; SZABÓ András Péter, „Egy elveszett gyűjtemény kincsei: Ondrej Czemanka turóci nemes könyvtára”, *Magyar Könyvszemle* 136, 3. sz. (2020): 203–242, 237.

⁶ Jeremias SPIEGEL, *Iusta illustrissimo comiti ac domino Dn. Georgio Thurzoni de Bethlemlfalva, Comiti de Arva eiusdemque Comitatus Supremo et perpetuo Comiti, Regni Hungariae Palatino, Cumanorum Iudici, Sac. Caes. Regiaeque Maiest. Consiliario intimo, et per Hungariam Locumtenenti etc. etc.* (Wittenberg: Ex Officina Typographica Johan. Richter, 1618).

gyobb figyelmet, amelynek kritikai kiadása, illetve elemzése is elérhető.⁷ Thurzó György temetése páratlan forrásgazdagságának, másrészt mintaadó voltának köszönhetően inkább mint társadalmi esemény került a kutatók látóterébe.⁸ A nádor temetési rendjét a 19. század végén tették közzé,⁹ ez elég jól eligazít abban, hogyan tervezték meg a nádor tisztségéhez méltó búcsúztatást, mennyibe került, és milyen részekből állt. Ehhez kapcsolódnak Galavics Géza,¹⁰ illetve újabban Bódai Dalma kutatásai,¹¹ amelyek kifejezetten a temetési szertartásra és annak reprezentációs szerepére fókuszáltak. A Thurzó család temetési emlékeinek másik alapvető helyszíne a lőcsei Szent Jakab-templom, amelyet a Művészettörténeti Értesítő lapjain mutattak be részletesen.¹² A nyomtatásban megjelent funerációs szövegeket Szőke Kornélia disszertációja tekintette át a genealógia műfaja felől olvasva azokat.¹³ Az értekezés, túllépve az eddigi kutatás biográfiai megközelítésén, a genealógiai gondolkodás jellemzőit mutatta be a Thurzó György temetéséhez kapcsolódó szövegcsoporthoz segítségével. Megállapításai felhívták a figyelmet a temetési szövegek genealógiai tárgyú egységeinek egyezéseire és eltéréseire, valamint az egyéni és családi erények ábrázolására a szövegekben, noha a legnagyobb teret Elias Ursinus Thurzó Szaniszlót búcsúztató orációja kapta.

A temetésre megjelent szövegekben változó mértékben tesznek utalást a szertartáshoz kapcsolódó többi munkára. Magyar István például megemlíti, hogy több prédikációt is mondott, de nem beszél sem más nyelven elhangzott szövegekről, sem a latin verses búcsúztatásokról.¹⁴ Hasonló a helyzet Johann Rulandnál: a szöveg

⁷ MAGYARI István, „Halotti beszéd Nádasdy Ferenc fölött (Keresztúr, 1604, RMK I, 390–RMNy 913)”, in *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor és NOVÁKY Hajnalka, 47–112 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988); BENCZE Imre, *Magyar István sárvári prédikátor élete és munkái* (Budapest: Evangélikus Országos Múzeum, 1995).

⁸ Terjedelmi okok miatt csupán a legjelentősebb szakirodalmi tételeket említettem, elsősorban azokat, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a tanulmány tárgyához.

⁹ RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, III. kötet (Budapest: MTA, 1896), 366–373.

¹⁰ GALAVICS, „Egy evangélikus főúr...”.

¹¹ BÓDAI, „Reprezentáció és anyagi kultúra...”.

¹² ZUZANA LUDIKOVÁ, MIKÓ ÁRPÁD és PÁLFFY GÉZA, „A lőcsei Szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, epitáfiumai és halotti címerei (1530–1700)”, *Művészettörténeti Értesítő* 55, 2. sz. (2006): 327–410.

¹³ SZŐKE Kornélia, *Genealogia variabilis: Tanulmány a genealógia műfajáról a Thurzó család példáján keresztül*, doktori disszertáció (Miskolc: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2017).

¹⁴ „Masodsor mert azoknac kereseket sem akartam hiyaban hadni, kic azt kiuantac töllem, hogy azoc az prsedicatioc közzül, melyec az egy holnap alat, az ó Nagysaga teste felet löttene, nemelyeket boczatananc ki az keresztenec köziben. Meltoc valanac az többiüs vgyan az ki nyomtatásra, vgy mint az halal, es az arra valo io keszületről, ez vilagi eletec soc keresztiről, okairol, azoc ellen valo vigasztalasokrol, az fel tamadasrol, az öröc eletről, az meg igazulasrol, es hasonlo dolgokrol valoc, de az költsegnec szüic volta az többit hatra hagyatuan, ez kettöt azoknac keresekre ki akartuc boczatanani.” MAGYARI, „Halotti beszéd Nádasdy [...]”, 54.

elég világosan utal egy másik beszédre is, azonban további részleteket nem közöl.¹⁵ Thurzó György búcsúztatásánál viszont sem Abrahamides latin nyelvű orációja, sem a wittenbergi kiadvány nem említi a párhuzamos vagy a korábbi búcsúztatásokat.

Johann Ruland eredetileg regensburgi születésű orvos volt, aki Wittenbergben szerezte meg fokozatait, majd Pozsonyban működött, ahol magyar nemességet is kapott. Családja orvosdinasztia volt, így elsősorban orvostörténeti kutatások foglalkoztak a munkásságukkal.¹⁶ A Nádasdyt parentáló szónoklat elkészítésére Dersffy Ferenc kérte fel. Isaacus Abrahamides ezzel szemben a zsolnai zsinaton létrehozott három szlovák evangélikus szuperintendencia egyik vezetőjeként búcsúztatta a nádort latin nyelvű orációjával, egyházi pozíciója közvetlenül Thurzó személyéhez köthető.¹⁷ Jeremias Spiegel Thurzó Imre nevelője volt annak wittenbergi tartózkodása idején, az emlékbeszéd elmondásakor vette át Adam Sibertől a retorika oktatását.

A laudációra épülő latin nyelvű halotti orációk jellemző egységei a személyből vett érvek mentén a család dicsérete. Ez a genealógia változó terjedelmű lehetett, ahogy a későbbiekben látható lesz. A gyermekkor, a neveltetés, a felnőtt élet során elért érdemek tették ki a biografikus részt, ezt zárta a halál jelenetének leírása – hangsúlyosan az Istennek való megfelelés ábrázolására, hogy a gyászolók érzelmeinek megerősítésével, vigasztalásával záruljon a szöveg. Ezek természetesen néhol elmaradtak, módosítottak rajtuk a szónokok, de általánosságban felfedezhetőek a kiadványokban. Tendenciának tekinthetjük azt is, hogy az életrajz, az emlékezet megteremtése teológiai keretben történt, és a legkedveltebb retorikai eszközök közé a tipológiai párhuzamok tartoztak, legyenek azok mitológiaiak, bibliaiak vagy épp történetiek.

Nádasdy Ferenc ábrázolása a latin nyelvű szövegekben

Johann Ruland munkájában a fentebb említettek közül a hiányokat érdemes áttekinteni. A beszéd terjedelme és tartalma arra utal, hogy a temetési szertartásban jóval nagyobb jelentőséggel bírt az udvari prédikátor Magyar megszólalása. A rövid, mindössze néhány lapnyi orációból elmarad az életrajz, a szerző a gyászra, az erények felsorolására és a laudációra helyezte a hangsúlyt.

¹⁵ „Certe Viri Magnifici si in commemorandis Magnifici Comitis laudibus diutius vellem occupari illae nunc mihi tot tantae subeunt, ut altera oratio exordienda esset, cui enim, ut paucis agam, non notissimum fuit, tanti viri modestia singularis? In fortissimorum Heroum congressibus quod vix ex eius facie quisquam credidisset, affabiles et iucundi mores?” RULAND, *Oratio luctuosa in immaturum...*, A3^r.

¹⁶ FEKETE Ilona, „Family at the Fringes: The Medico-Alchemical Careers of Johann Ruland (1575–1638) and Johann David Ruland (1604–1648?)”, *Early Science and Medicine* 17, 5. sz. (2012): 548–569.

¹⁷ CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM): Proszipográfiai rész I., A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610) I/1: A–L*, 1 (Budapest: MEDiT, 2014), 3.

A funerációs szöveg Nádasdyt háborús héroshként ábrázolja, a karrierjéből a török és tatár népek elleni küzdelmeket állítja az oráció középpontjába. Az elhunyt főúr erényei retorikai kérdések formájában szerepelnek a beszédben. Ez a retorikai eszköz azt érzékelteti, hogy további argumentációra nincs szükség, az állítások külön érvelést, bizonyítást feltehetően nem igényeltek.

„Sive continentiam in vivendo, sive prudentiam in administrandis rebus bellicis, sive misericordiam erga pauperes, sive clementiam erga subditos, sive pietatem erga omnes, sive denique bona animi et corporis Universa ac mille alias virtutes contemplare.”¹⁸

A Nádasdyhoz rendelt erények a saját sorssal való megelégedéstől kezdve egészen a szegényebbek iránti részvétig megegyeznek a kortárs szövegekben olvasható protestáns erénykatalógusok elemeivel. Az oráció előnyben részesíti a virtus azon értelmezését, mely a fogalom alatt elsődlegesen a katonai erényeket értette. Érdekes összevetni a funerációs beszéd és a versgyűjtemények szóhasználatát. Ruland a katona Nádasdy alakjához társítja az erényeket, ezen a kereten belül nevezi „pius”-nak, „sapiens”-nek az elhunytat. Georg Hartlieb ugyanebben az évben megjelent *carmen heroicuma* hasonló verses eszközkészlettel él, amikor Nádasdy életét hexameteres formába önti.¹⁹ A szöveg több ponton párhuzamba állítható Ruland szónoki beszédével. Ezek közé tartozik az, hogy Hartlieb nem törekszik arra, hogy teljes biográfiát ültessen át *carmen* formájába, egyetlen aspektus kap hangsúlyt, ez pedig a katona Nádasdy alakja. Az elhunyt főurat „heros”-nak nevezi, őseit pedig „semideus”-ként aposztrofálja. („Saepius ardescens irarum fluctibus Heros, / Semideis generosus Avis Franciscus in h*/ Se tullit: et medio stantes vocat agmine Turcas.”)²⁰ A vers zárása egyértelműen „miles Christianus”-ként azonosítja Nádasdyt („nostro mileti Christiano”) – ez a halotti orációban nem történik meg. A versre a korabeli neolatin költészet poétikai jellemzői érvényesek, amelyek közül két mozzanatot emelnék ki. Az egyik a Nádasdy harci lelkesedését ábrázoló jelzők erőteljes volta: Hartlieb lelkes katonaként mutatja be az elhunytat, a török ellenség iránt érzett düh, a csata iránti hevület jellemzi a szövegben ábrázolt hérosh („irascens [...] excitus stomacho”). A mitológiai hősök közül Akhilleusz, Herkules, Odüsszeusz és Hektor neve bukkan fel, azonban a trójai mondakör kontextusától függetlenül.

¹⁸ RULAND, *Oratio luctuosa in immaturum...*, A2^v.

¹⁹ Georg Hartlieb életrajzához lásd MÓRÉ Tünde, „Hartlieb, Georg”, in *Companion to Central and Eastern European Humanism*, szerk. KISS Farkas Gábor (Berlin: De Gruyter, megjelenés alatt).

²⁰ HARTLIEB, *Carmen heroicum spectabili...*, A4^v.

„Hoc et Regalis fortissima turribus Alba:
 Hoc et laurinae statio insuperabilis Urbis,
 Et quae stant reliquae defensae saepius arces
 Testantur, ducuntque tuum super aethera nomen
 Fortiter ad Troiam felix pugnabat Achilles:
 Inclyta Dulichius sibi, nomina fecit Ulysses
 Iliacos inter: quis fortior Hectore? Quis nam
 Hercule maiores subiit cum laude labores?
 Tu quoque praeclare rebus, Comes Inclyte, gestis,
 Nobile perpetuos meruisti nomen in annos.”²¹

A mitológiai héroszok sorába illesztett Nádasdy Isaacus Abrahamides búcsúztató beszédében is felbukkan egy hasonló felsorolásban. A Thurzó Györgyöt méltató írás a kortárs főurakat állította párhuzamba a görög mitológia jól ismert hőseivel.

„Quis adeo rerum est imperitus, qui ignoret, Hungariae nostrae res tum etiam laborasse, cum adhuc (ut ex innumeris unum atque alterum tantum nomen) in fasciis et cunis ageret, vel Illustrissimus ille, et admiranda autoritate et iudicio exactissimo celeberrimus Comes Regnique Palatinus, p.m. Stephanus Illieshazi, de Illieshaza, sui seculi Hungariae consultissimus quidam Nestor? vel nunquam fatis laudati illi, immortalisque memoriae proceres; Comes Nicolaus de Zrinyo, et Franciscus Dobo, de Ruzka, vere duo belli fulmina, ille sui seculi Hungariae quidam Hector: hic murus et Achilles: vel Zelotes ille pro patriae libertate, Balthazar Batianus Baro Inclytus, sui seculi Hungariae quidam Ulysses; vel proles illa Martia, Franciscus Nadasdi de Nadasd, Turcarum terror et horror: Vel denique; hic ipse, cui hodie iusta facimus, propter molem solitudinum et curarum Palatinalium, quas pro publico bono unus suis gestabat humeris, Hungariae quidam Atlas.”²²

A trójai háború szereplői gyakran és szívesen használt irodalmi párhuzamok voltak a 16–17. században, a Thurzókhöz kapcsolódó szövegekből Szőke Kornélia további példákat is hoz erre a megoldásra.²³ Az elhunyt nemesek panteonjának felsorolása egyrészt arra szolgál, hogy elhelyezze kortársai között Thurzó Györgyöt, annak ellenére, hogy saját mitológiai párhuzammal nem látta el Abrahamides, másrészt megjelenítse a haza veszteségét és lassú pusztulását, felhasználva azt a képzetet, mi-

²¹ Uo., B2^r.

²² Isaac ABRAHAMIDES, *Oratio Exequialis, Illustrissimo p.m. Comiti ac Domino, D. Georgio Thurzoni, de Bethlemfalva, Comiti de Arva, eiusdemque Comitatus Arvensis perpetuo Comiti, Regni Hungariae Palatino, iudici Cumanorum, Sac. Caes. Regiaeque Maiestatis intimo Consiliario, et per Hungariam Locum tenenti, etc.* (Leutschoviae: Daniel Schultz, 1617), C1^v.

²³ SZŐKE, *Genealogia variabilis...*, 100.

szerint a nemesség egyben az állam organikus része, tagjainak halála egyet jelent a haza testének erodálódásával, pusztulásával.

Thurzó György alakja a latin nyelvű szövegekben

A lőcsei beszéd formailag több eltérést is mutat Ruland kiadványához képest. A lőcsei beszédek közül ez az egyetlen, ami nyomtatásban is megjelent, noha nem ez az egyetlen olyan nyomtatvány, ami Thurzó György emlékezetét örökíti meg. A tény, hogy a temetési szertartáson elhangzott szövegek közül kiválasztottak egyet, kiemelt helyet biztosít Abrahamides latin nyelvű orációjának, szemben a Nádasdy-temetéshez kapcsolódó nyomtatványokkal, amelyek közül a magyar nyelvű prédikációknak jutott ez a kiemelt reprezentációs szerep. Abrahamides munkája gondos szerkesztést tükröz. A címlapra Augustinus-idézet került, Elias Ursinus kísérőversét pedig az örökösnek, Thurzó Imrének címzett ajánlás követi. Az oráció előtt olvasható az is, hogy hol és mikor hangzott el eredetileg a beszéd, a szerző pedig a margón tüntette fel a nagy tematikus egységeket (*Propositio, Ortus, Genealogia, Educatio, Vitae Institutum, Res praeclarae gestae, Vitae exitus*), valamint a citátumokat, fontosabbnak gondolt szerzőket, eseményeket. Ennek a szerkezetnek egy továbbgondolt változatát láthatjuk az egy évtizeddel később készült Elias Ursinus-beszédben, ahol a széljegyzetek mellett beszédvázlatot is csatoltak a halotti orációhoz, amely rálista elvek szerint, táblázatos formában mutatta be a laudáció alapvető elemeit.²⁴

A beszéd teológiai keretét a 60. zsoltár adja, amely a margón az *Oratio gemiscntis Ecclesiae* megjegyzéssel együtt szerepel. A beszéd eleje egy olyan időszakot ábrázol a hallgatóság előtt, amelyet az emberek hitetlensége és vétkei jellemeznek.²⁵ A laudáció gerincét ez az alapvetés teszi ki, amelynek következtében Thurzó életének középpontjában a zsolnai zsinat tető alá hozása és sikere áll, erre már azelőtt utalást tesz a szöveg, hogy rátérne a családi háttér ismertetésére.²⁶ A szónok ezt a kontextust végig érvényesíti a beszéd során: Thurzó György halála ezáltal az

²⁴ ELIAS URSINUS, *Laudatio funebris Stanislai Thyrzonis de Bethlemlalva, regni Hungariae palatini tristissimo Hungariae fato die 1. Maii anni 1625. pie beateque defuncti, in publico luctu, quo corpus ejus exanime magna cum solennitate in templo Germanico Leutschoviensi cum aliis terre mandaretur, die 12. Januar, anni 1626. conscripta et dicta a m. Elia Vrsino Delit. Misn. ecclesiae Neocomiensis in Scepusio pastore* (Cassoviae: Daniel Schultz, 1626).

²⁵ „Hoc seculum impios fert mores et ferrea corda: Nemo est, qui curet, sive poenis affligas, sive beneficiis demulceas. Tyranni et hypocritae in veritatem crudeliter saeviunt; impii quotidie nobis novas accersunt calamitates.” ABRAHAMIDES, *Oratio Exequialis, Illustrissimo...*, A4^v.

²⁶ „Vidimus, amplissimi cives, et quidem, tantum non sanguinem plorantibus oculis hisce vidimus, ante annos circiter duodecim, sepultas Patriae leges, proculcatam disciplinam omnem, mille prophanatam modis Religionem, Populum terrae, tot caedibus, necibus, rapinis, explicationibus, captivitatibus, et ab ipsa, fortassis, prima rerum origine inauditis carnificum cherematibus et eviscerationibus, superstitem misere balantem, instar ovium Pastore carentium.” Uo., B2^v.

egyházat is érintő súlyos veszteség, a család privát gyásza közösségi esemény lesz a szövegben. Az evangélikus egyház történetében kiemelt szerepet játszó zsinat a Thurzó család körül, illetve támogatásukkal működő lelkészek karrierjében is fordulópontot jelentett. 1611-ben Abrahamidest a bajmóci kerület szuperintendensévé választották, a néhány évvel későbbi szepesváraljai zsinaton Zabeler Péter pedig az öt szabad királyi város, míg Stephanus Xylander a szatmári-sárosi egyházmegye vezetését kapta meg. Mindannyian aktív alakítói voltak a Thurzók egyházpolitikai megnyilvánulásainak, Xylander 1613-ban térítette meg az addig katolikus Thurzó Kristófot. Az oráció narratívájában központi helyen álló esemény feltehetően nem véletlen választás volt Abrahamides részéről.

„Communis quidem nobis sit luctus cum Illustri domo Thurzoa, cum inclyta hactenus aula Palatinali: cum illustrissima Domina Comitissa, Vidua Palatinali; cum illustrissimis visceribus Palatinalibus, adeoque tecum, Generose flos, Comes Emerice, tanti Genitoris, nominis, virtutis fortunarumque heres unice: Publice autem, cum Ecclesia et Republice.”²⁷

Abrahamides további retorikai megoldásai is kapcsolatba hozhatóak a zsolnai zsinat központi szerepével, például amikor Thurzó György elvesztését úgy értelmezi, mint a bűnökért járó büntetést:

„Unde sat manifestum evadit: Decessum magnorum et sanctorum Virorum, certissimam esse peccatorum poenam. [...] Nequaquam ergo extra omnem culpam, o cives, nos esse putemus, ut qui peccatis nostris hanc Solis domus Thurzonicae Eclipsin, ruinae capitis et columnis Reipub: non attraxerimus.”²⁸

Hasonlóképpen a bibliai tipologizálás felhasználásakor olyan keresztény egyházatyákat válogat ki a szerző, akikhez elsődlegesen az egyház valamilyen formájú újjászervezését, alapvető, nagy horderejű változásokat társít az utókor, mint Dávid király, Jósias, Constantinus vagy éppen Theodosius.

„Lucebant et micabant in hoc Gubernatore virtutum scintillae, quas credas non nisi ex Schola Spiritus Sancti proficisci potuisse, quibus olim David, Iosias, Constantinus, Theodosii, alique pii et sancti Pastores populorum fuerunt clarissimi.”²⁹

²⁷ Uo., B3^r.

²⁸ Uo., E4^r.

²⁹ Uo., E1^v.

A halotti orációban Thurzó alakja egy olyan hős, aki felmutatja azokat a katonai erényeket, amelyek Nádasdynál meghatározóak voltak, azonban a nádor emlékeztet a politikai szerepvállalásához kapcsolódó eredmények határozzák meg. Ennek a horderejét Abrahamides a protestáns szerzők által kedvelt fény metafora változataival jeleníti meg.³⁰

Az elhunyt emléket némileg más kontextusban teremti meg Jeremias Spiegel emlékbeszéde, amely Wittenbergben jelent meg 1618-ban.³¹ A szöveg megjelenése nem közvetlenül a temetési szertartáshoz kapcsolódott, hanem Thurzó Imre örökségének átvétele volt az az esemény, amely az oráció megírására indította a szerzőt. Spiegel a Thurzó-örökös wittenbergi tartózkodása alatt a nevelő szerepét töltötte be. Spiegel az emlékezést nem csak arra használja, hogy Thurzó György alakját felidézze, hanem arra is, hogy az örökös diákéveire emlékeztessen – már az ajánlás első néhány szava is tesz erre utalást: „Memini comes illustrissime, domine benignissime [...]”. A beszéd keletkezési körülményeivel összhangban az elhunyt emlékeztetés megteremtése továbbra is cél, azonban előtérbe kerül az egykori diák társadalmi rangjának megváltozása – a szöveg Thurzó Imrét jórészt potenciális támogatóként aposztrofálja. A kiadványban két ajánlás olvasható, az egyik Thurzó Imrének, a másik a wittenbergi egyetem akkori rektorának, Daniel Sennertnek szól. Az orációt búcsúversek követik, amelyeknek szerzői jellemzően wittenbergi oktatók voltak.³²

Az apa istenfélő életének emléket állító szöveg egyértelművé teszi azt is, hogy Thurzó György méltatása olvasható, sőt olvasandó fia méltatásaként: „Tum quod par esse credam, Paternarum virtutum Haeredem, etiam laudum fieri participem: Tum quod ea quae parenti debebantur illo iam e rebus humanis exempto, nulli alii exolvere poterant, quam filio.”³³ A funerációs szövegek egyik alapvető témája volt az erények öröklésének lehetősége, a szerzők számos alkalommal a szülők és gyermekek párhuzamba állítását arra használták fel, hogy a szónoklat didaktikus hang-

³⁰ A szöveg többször is használja ezt a nyelvezetet: „donemur luce, iustitia, et vita sempiterna, et fruamur dulcissima consuetudine tua [...]” Uo., 3.; „[...] cur aliquot praecipui nominis familiarum lampas obscurius lumen ad nos spargat.” Uo., 14. A metaforáról részletesen lásd FAZAKAS Gergely Tamás, „A tudatlanság homálya és az evangélium világossága: A reformáció emlékezte mint antithetikus beszédmód a kora újkorban”, in *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, szerk. SZÁRAZ Orsolya, FAZAKAS Gergely Tamás és IMRE Mihály, Loci Memoriae Hungaricae 7, 171–197 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018).

³¹ IEREMIAS SPIEGEL, *Iusta illustrissimo comiti ac domino Dn. Georgio Thurzoni de Bethlemfalva, Comiti de Arva eiusdemque Comitatus Supremo et perpetuo Comiti, Regni Hungariae Palatino, Cumanorum Iudici, Sac. Caes. Regiaeque Maiest. Consiliario intimo, et per Hungariam Locumtenenti etc. etc.* (Wittenbergae: Ex Officina Typographica Johan. Richteri, 1618).

³² Sorrendben: Augustus Buchner, Leonhardus Coppelius, Fridericus Balduinus, Wolfgang Franz, Balthasar Mentz, J. Seussius, Erasmus Schmidt, Jacobus Martin. Köztük Balduin, Franz, illetve Mentz is több alkalmi verset írtak magyarországi vonatkozású kiadványokba az 1580-as évek második felétől. Ezekhez lásd MÓRÉ Tünde, *Utazás és bűnrév: Wittenbergi magyar diákok latin nyelvű búcsújátóversei (1560–1600)*, Irodalomtörténeti Füzetek 185 (Budapest: Reciti Kiadó, 2022), 156, 157, 202, 249–252.

³³ SPIEGEL, *Iusta illustrissimo comiti...*, A4^v.

nemét támogassák meg. A 17. század elejétől kezdve az erény fogalma annyiban módosult, hogy nagyobb szerepet kaptak az egyéni érdemek, szemben a családtól örökölt pozitív tulajdonságokkal. Spiegel munkájában ez a változás a beszéd szerkezetében hagyott nyomot. A bevezetést és a genealógiát követi Thurzó György életrajza – gyermekora, neveltetése, házasságkötése, gyermekei, tisztségei, részletesen tárgyalva a török elleni küzdelmeket. Itt a szöveg tárgyalja a családi tradíció mellett a nádor egyéni érdemeit. Ezt követően a szónok azt ismerteti, hogyan készítette fel elhunyt örökösét arra, hogy a nyomába léphessen. Ennél a tematikus egységnél kap ismét nagyobb szerepet az erények örökölhetősége, valamint a válási diskurzus. Az elhunyt életrajzát Spiegel olyan, a funerációs beszédekből ismert fordulatokkal narrálja, mint például a gyermekkorban kirívó érdeklődés az igaz válás hitelvei iránt. Spiegel a beszéd második felében *pura religiónak* nevezi a lutheránizmust,³⁴ azonban Thurzóról azt állítja, hogy már gyermekkorában magába itta a lutheránus tanításokat, nem egyszerűen tanult, hanem belevészte az emlékezetébe ezeket a dogmákat.³⁵ Ez szintén magyarázható a szöveg elsődleges kontextusával: 1618-ban Wittenberg már régen nem dogmatikai hadszíntér, hanem egyértelműen lutheránus egyetemi közeg, ahol egy jelentős támogató dicséretének a leköszönő rektor búcsúbeszéde ad keretet.

Abrahamides orációjának hangsúlyaival ellentétben Spiegel előtérbe helyezi a Thurzó család török elleni küzdelmekben betöltött szerepét.

„Cum tristis ista et utinam nunquam nata vox nostras quoque aures perculit,
Thurzonem Palatinum Hungariae obiisse: illum, inquam, qui in Hungaria,
Germania muro et propugnaculo, nos nostraque omnia, templa, aras, focos,
a vi et crudelitate Mahometica defendisset.”³⁶

A szónoki érvelés szerint a hallgatóság, illetve az olvasók hálával tartoznak ezért az elhunytaknak, amelynek médiuma maga a szónoki beszéd. Ha mégsem rögzítenék valamilyen módon ezeknek a hőstetteknek az emlékét, akkor hálátlanok és méltatlanok erre az áldozatra. Ezek a kitételek a wittenbergi retorikai munkákban visszatérő elemek, amennyiben a szónoklatok, verses szövegek írása, kinyomtatása, meghallgatása és olvasása szinte kivétel nélkül az istenfélő élet megnyilvánulásainak számítottak. A török elleni küzdelmek hangsúlyozása felidéri azt a 16. században meghatározó narratívát, amely a Magyar Királyság európai szerepét és jelentőségét

³⁴ Spiegel egyértelműen lutheránusként azonosítja a megtisztított vallást: „Zelo vero et defendenda religionis purioris (Lutheranae, inquam) studio, quantum arserit, toti iam Europae innotuit.” Uo., E1^v.

³⁵ „Et pietatem quidem ex Lutherana Catechesi imbiberat fere infans: litteras vero tanta aviditate tantaque celeritate addiscebatur, ut non didicisse, sed recordatus videretur.” Uo., C2^v.

³⁶ Uo., B3^v.

a török elleni küzdelemben látta.³⁷ A magyarokat fenyegető ellenség az egész kereszténységre veszélyes, ezt a témához illeszkedő retorikai eszközökkel, toposzokkal ábrázolja a szónoklat.³⁸

Összegzés

A Nádasdy és a Thurzó családok tagjait búcsúztató szövegek arra példák, hogy az évszázadban mérhető családi reprezentációs gyakorlat hogyan tudja befolylásolni a halotti oráció megrendelését, szerkezetét és tartalmát. A három szövegben a családtól örökölt szerepek, erények mellett az egyéni érdemek változó mértékben és hangsúllyal jelennek meg. Ez utóbbiak a szerzők és a megjelenés kontextusának függvényében kapcsolódnak az elhunytak vallás-, illetve honvédő tevékenységéhez.

A latin nyelvű halotti oráció ugyan elsődlegesen a humanista laudációk retorikai eszközkészletét hasznosítja, azonban a szerzők a történeti igazságnak emléket állító szónok pozícióját veszik fel. A szónokok azt a 16. századi protestáns tradíciót folytatják, amelyben a halotti orációk tulajdonképpen egyháztörténeti vázlatokként is olvashatók a magyarországi protestáns egyház kialakulását dokumentálva. A 17. század elején keletkezett szövegek újdonsága abban áll, hogy nagyobb hangsúlyt helyeznek a haza, a *patria* állapotára és ennek megmentésére – ezt támasztja alá az, hogy az elhunytak emlékeztetét a hérosz képzete mentén alakítják ki.

TÜNDE MÓRÉ

The Aristocracy as Heroic Figures at the turn of the 17th century. Funeral Orations for the Nádasdy and Thurzó Families

During the 16th and 17th centuries the Nádasdy and Thurzó families held considerable influence among Protestant supporters in the Hungarian Kingdom. Their involvement is supported by endorsements, speeches aimed at family members, as well as related to funerals and weddings. This study examines two sets of funeral publications that have similar aspects and are connected to pre-established, delib-

³⁷ A Türkenfrage és Türkenliteratur, valamint ezek toposzkészletének vizsgálata jelentős szakirodalommal rendelkezik, ennek áttekintését lásd RESTÁS Attila, „A kora újkori Magyarország-toposzok történetéhez: Paczoth Ferenc (1617) és Johann Fechner (1650) beszédei”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 122, 4. sz. (2018): 490–507.

³⁸ „Nemo ab iniuria liber, nemo intactus a contumelia, nisi qui crudelitatem latronis pretio mitigarat: caede ac sanguine cruentata, repleta tandem omnia. Uno verbo, conclamata iam erat Hungariae res, et tantum exspectabatur qui exequias iret.” SPIEGEL, *Iusta illustrissimo comiti...*, D2^r.

erately constructed frameworks for family representation. I analyse three funeral orations composed in 1604, 1616, and 1618, with regards to their emphasis on honouring the deceased and how this relates to the prevailing religious and political narratives of the time.

Az SZTE BTK Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszéke, valamint az ELTE HTK Irodalomtudományi Intézete szervezésében 2023. november 8–11. között Szegeden rendezték meg az VI. Neolatin Konferenciát. A kora újkori történelemmel, irodalom- és művelődéstörténettel foglalkozó hazai és határon túli kutatók segerszemléjévé fejlődött konferenciát a megszokottnál is nagyobb érdeklődés övezte, mivel ebben az évben a neolatin irodalom különböző aspektusaival foglalkozó tudományos műhelyek bemutatkozása volt a szimpózium fő célkitűzése.

A kötetben, mely a *Convivia Neolatina Hungarica* sorozat hatodik darabja, az előadások alapján készült tanulmányok szerkesztett, a megfelelő tudományos apparátussal ellátott változata olvasható. A konferencia szekcióinak logikáját némileg módosítva, a közölt írások számos aspektusból vizsgálják a 15–18. századi magyarországi és erdélyi neolatin irodalmi alkotásokat. Több, egymást remekül kiegészítő, egymással párbeszédbe lépő tanulmány olvasható a legfrissebb kora újkori lelkeségtörténeti kutatásokról, a 18. századi modernizálódó történeti irodalomról, a 15–16. századi humanista historiográfiáról, egyéb filológiai és líratörténeti vizsgálódásokról, valamint a frissen alakult 18. századi neolatin költőkkel foglalkozó munkacsoport műhelyének eredményeiről is.

A változatos tematikájú, számos szerzőt, részterületet érintő, az adott téma legjobb szakértőinek tollából született tanulmányok széles körben hasznosítható ismereteket kínálnak a kötet valamennyi olvasójának.

ISBN 978 963 267 693 7

